

Література

1. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. – М., 1996. – 256 с.
2. Долинська Л.В. Діалогічна взаємодія викладача і студента як умова особистісно-професійного зростання майбутнього вчителя / Психологія: Збірник наук, праць. – К. : НПУ, 1999. – Вип. 4. – С.64-69.
3. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М., 1996. – 237 с.
4. Маслач К. Профессиональное выгорание: как люди справляются // Практикум по социальной психологии – СПб, 2001. – 234 с.
5. Мерзлякова Д.Р. Влияние профессионального «выгорания» педагога на личностные характеристики и успешность учебной деятельности младшего школьника: дис. канд. психол. Наук. — Ижевск., 2006. — 264 с.
6. Орел В.Е. Синдром психического выгорания личности.—М., 2005.—330 с.
7. Технології роботи організаційних психологів: [Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл] / За наук. ред. Л. М. Карамушки. – К., 2005. – С.274-307.
8. Форманюк Т.В. Синдром “емоціонального сгорания” как показатель профессиональной дезадаптации учителя / Вопросы психологии. — 1994. — №6. — С. 56-64.

В статье проанализирована проблема воздействия «профессионального выгорания» преподавателей высших учебных заведений на развитие личности и профессиональное становление будущих учителей. Рассматривается синдром «выгорания» в качестве фактора, который препятствует гуманизации взаимоотношений в системе «преподаватель-студент».

Ключевые слова: синдром «профессионального выгорания», симптомы, личность педагога, личностное и профессиональное становление будущих учителей, субъект-субъектное педагогическое взаимодействие.

The article analyses the problem of syndrome of professional burning out of university teachers and investigates the influence it produces on their students' professional and personal development. The syndrome is examined as a factor that prevents the education process humanization.

Key words: syndrome of professional burning out, symptoms, personality of a pedagogue, professional and personal development of future teachers, subject-subject pedagogical interaction.

УДК 159.9-057.19

О.В. Рудюк

СМИСЛОДІЯЛЬНІСНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ ПЕРЕЖИВАННЯ КРИЗ ПРОФЕСІЙНОГО ВИКЛЮЧЕННЯ У БЕЗРОБІТНИХ

У статті представлено сучасний досвід психологічної інтерпретації особливостей і закономірностей смислodianьнісної детермінації переживання криз професійного виключення у безробітних. Визначено концептуальні основи

для розвитку евристичного потенціалу поняття переживання як конструкту, який змістовно конкретизує перетворюючу активність безробітного в ситуації професійного виключення.

Ключові слова: професійне виключення, криза втрати роботи, безробіття, переживання.

Постановка проблеми. Ситуація професійного виключення або незатребуваності, володіючи потужним дезінтегруючим потенціалом, при певних обставинах може провокувати деформуючу симптоматику на рівні особистісного функціонування, тому за ступенем і характером впливу на людину є кризовою. Її кризовий характер зумовлений втратою важливих елементів життєзабезпечення людини: соціального статусу, звичного кола спілкування, матеріального статку та ін. Чим більше компонентів життєвої ситуації деформується і чим більш значимими вони є для конкретної людини, тим більш кризовою буде сприйматися ситуація втрати або відсутності роботи. Тому розуміння психологічних умов і закономірностей конструктивного подолання безробітними негативних ефектів і наслідків професійного виключення неможливе без концептуальної і емпіричної розробки релевантних даному феномену психологічних категорій і понять.

Категорією, здатною охопити всю феноменологічну представленість даної проблеми, виступає концепт *переживання*, операціональний і концептуальний потенціал якого здатний не лише реконструювати суб'єктивний психологічний простір безробітного, але і експлікувати психологічні закономірності конструктивного подолання негативних наслідків професійного виключення.

Слід відмітити, що проблемі криз, зумовлених виключенням людини з інституту трудової зайнятості, та психологічних чинників їх подолання присвячені дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів. В більшості робіт дослідження криз професійного виключення обмежуються лише аналізом їх прогностичних особистісних корелятивів і стратегій подолання. Разом з тим, особливості і закономірності смислодіяльної детермінації переживання кризи професійного виключення у безробітних раніше не виступали предметом спеціального дослідження, що власне і визначило **мету статті**.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Логіка аналізу психологічних механізмів і закономірностей конструктивного подолання криз у безробітних спонукає до необхідності теоретичної верифікації поняття *смислодіяльного переживання*, яке змістовно конкретизує перетворюючу активність безробітного в ситуації професійного виключення і не співпадає з усталеними понятійними конструкціями, евристичними в основному для фіксації феноменів пристосувальної активності особистості у критичних життєвих ситуаціях (*адаптація, подолання, саморегуляція* тощо).

Верифікація останніх у площині теоретико-емпіричного аналізу безробіття проводилася на рівні особистісно-поведінкової активності безробітних і показала свою продуктивність для опису феноменів, які визначають адаптивно-пристосувальний характер його подолання. Нашим завданням, в першу чергу, буде обґрунтування концептуального потенціалу поняття *переживання* не лише

для теоретичної фіксації процесів, які актуалізуються у площині суб'єктивно-смісловій активності безробітного, але і для експлікації на рівні подальшого емпіричного аналізу, що, в свою чергу, дозволить науково розробляти його у статусі самодостатньої категорії.

Теоретичний фундамент, який дозволить вести пошук у річищі заявленої проблеми, закладений у положенні про особистість як вищу інтегруючу інстанцію, активну сутність якої визначають смисли. Як відомо, особистість характеризується активністю, діяльнісною сутністю, вона, кажучи словами Е. Шорохової, „виступає не як детектор зовнішніх впливів, а як сила, що виконує активну роль у перетворенні зовнішнього світу” [23, с. 8]. Саме особистість як унікальна конфігурація індивідуального досвіду і природних схильностей, як цілісний цикл втілення життєвих відношень, визначає для себе пріоритетність або індиферентність тих чи інших життєвих подій, ситуацій чи обставин. Це важливо розуміти в сенсі розвитку ідей нашого дослідження, адже ситуація професійного виключення (безробіття) маніфестується в індивідуально-психологічній проекції безробітного у формі професійної кризи лише тоді, коли виступає особистісно значимою подією, займає пріоритетний, смислорозумний статус.

Зауважимо, що схожу позицію займав В. Мясіщев, наголошуючи, що подія є джерелом хворобливого переживання лише у тому випадку, коли займає центральне або значиме місце у системі відношень особистості і дійсності, зачіпає основні її смислові структури [17, с. 237].

Л. Анциферова, у свою чергу, підкреслює, що особливо важко переживається та подія, яка стає джерелом дискредитації або загрози для особистості найбільш фундаментальних її життєвих відношень [1].

Таким чином, можна припустити, що переживання, які виникають у суб'єктів професійного виключення, виступають для них свого роду сигналами про особистісний смисл і суб'єктивну значимість втраченої професійної зайнятості і роботи. Самі по собі переживання „не є мотивами тому, що не здатні породити направлену перетворюючу активність, і, як наслідок, головне психологічне питання у тому, щоб зрозуміти, у чому полягає предмет даного переживання” [13, с. 196].

Опосередкованим підтвердженням цієї тези є результати проведеного Ф. Василюком аналізу критичних ситуацій [4]. Відмічаючи, що „одна і та ж ситуація в різних життєвих світах набуває різного статусу” [4, с. 100], він тим самим підкреслює роль особистості, її світовідчуття у сприйнятті психічної напруженості критичної ситуації. З іншого боку, „самі по собі фактичні обставини життя не визначають однозначно тип критичної ситуації, що виникає у людини” [4, с. 94].

Ми погоджуємося з думкою Е. Клімова, що „подія – це, у кінцевому рахунку, явище внутрішнього світу. Зрозуміло, вона передбачає і дещо зовнішнє по відношенню до суб'єкта. Але що саме буде виділено як подія, це результат активності (не обов'язково усвідомленої і довільної) самого суб'єкта” [12, с. 407].

Отже, стає очевидним взаємозв'язок між смисловими механізмами функціонування особистості і суб'єктивною репрезентацією у її свідомості значимості життєвих подій, обставин і ситуацій (критичних). Останні набувають

смыслозначимого статусу в ієрархії життєвих відношень особистості лише у тому випадку, коли зачіпають її глибинні (смыслозначимі) потреби, інтереси, цінності.

Є. Мазур зазначає, що в умовах кризи виникає необхідність в особистісній саморегуляції, при цьому мають місце свідомі процеси смыслоутворення, відновлення життєдіяльності, збереження цілісності особистості [14].

Б. Зейгарник та інші вчені відмічають важливість внутрішньої роботи по смыслоутворенню і називають в якості її цілі гармонізацію особистісно-смыслові сфери, усунення внутрішніх конфліктів і протиріч на основі усвідомленої перебудови і породження нових смыслів [10]. При цьому переживанням приділяється особлива увага як процесам, що визначають результируючий ефект цієї роботи. Переживання розглядаються на різних рівнях, включаючи неусвідомлений, але основна роль в успішності їх перебігу належить усвідомленим і довільним процесам.

Ці процеси можна розглядати як важливі елементи смыслодіяльній активності особистості, спрямовані на пошук смыслові відповідності між новими і „корінними” структурами її життєвого світу. Смысл виступає у свідомості людини тим, що безпосередньо відображає і несе у собі її власні життєві відношення. Осягнення смыслу такого відношення до світу вимагає рішення „задачі на смысл”, так як вона не дається людині автоматично, у готовому виді [3, с. 88].

„Задача на смысл” виникає перед людиною в особливих обставинах її життя, кризових моментах і представляє собою глибоко інтимний процес усвідомлення *істинного смыслу* своїх вчинків, стану і ситуації. Це свідчить про те, що саме колізії власного життя ставлять людину перед необхідністю такого усвідомлення, яка стає суттєво необхідним фактором продовження її життєдіяльності, збереження цілісності її особистості. У ситуації порушення смысложиттєвих відношень людина вирішує для себе задачу „пошуку джерел смыслу, „розробки” цих джерел, діяльнійного вичерпування з них смыслу – словом, виробництва смыслу” [5, с. 26].

Один з видів самоцінній активності особистості у процесі перетворення кризової ситуації – це суб’єктогенез, тобто породження себе як суб’єкта своїх дій і смыслових відношень до світу, становлення здатності до особистісній самодетермінації. Людина може жити і діяти відповідно цій логіці завдяки механізмам смыслові регуляції [7, с. 17]. Така смыслова перспектива повинна бути віднайдена самостійно, лише тоді вона може стати органічним елементом особистісній транспективу.

Наш досвід вивчення актуальної проблеми свідчить, що ефективність такої смыслодіяльній активності особистості безробітного у кризовій ситуації співвідноситься з якістю і інтенсивністю його *переживання*.

На важливості розуміння природи і функціональній значимості переживань робили акцент багато вітчизняних вчених, проте складність концептуальної, і, як наслідок, емпіричній операціоналізації даного поняття не дозволяють розробляти у повному обсязі його багатий феноменологічний потенціал [15].

Проблема переживання у психології традиційно пов’язана з емоціями. Цей зв’язок виявляється у визначенні емоцій: „На чуттєвому рівні емоції представляють собою переживання, які мають безпосередню значимість для індивіда” [11, с. 56].

В перекладених у нас зарубіжних словниках немає статті „переживання”. В якості прикладу можна привести Великий тлумачний психологічний словник А. Ребера [2] і Психологічну енциклопедію під редакцією Р. Корсіні і А. Ауербаха [18].

У психологічних словниках під редакцією А. Петровського, М. Ярошевського [20] і В. Давидова, А. Запорожця, Б. Ломова [19] знаходимо, що переживання є будь-яким *емоційно забарвленим станом*, який безпосередньо представлений у свідомості суб'єкта і виступає для нього як подія його власного життя. Переживання також тлумачиться як *наявність прагнень, бажань і жадань*, які представляють в індивідуальній свідомості суб'єкта процес вибору мотивів і цілей його діяльності, тим самим сприяючи усвідомленню відношення особистості до життєвих подій. Третє значення переживання – *форма активності*, яка виникає при неможливості реалізації суб'єктом провідних мотивів, ідеалів і цінностей свого життя, і проявляється в перетворенні його психологічного світу у напрямку переосмислення свого існування. Це значення терміна фіксує переживання як особливу форму активності, яка дозволяє людині в критичній життєвій ситуації подолати важкі події, набути завдяки переоцінці цінностей осмисленості існування. Переживання виступають як внутрішні сигнали, які забезпечують усвідомлення *особистісного смислу* подій, усвідомлений вибір можливих мотивів і регуляцію поведінки особистості [20].

Таким чином, до ключових характеристик переживання можна віднести: емоційний стан, прагнення, бажання, форма активності, особистісний смисл.

На підставі цього можна дати попереднє робоче визначення переживання як *цілісного психологічного утворення, яке відображає на рівні емоцій і почуттів (прагнень, бажань, потягів) особистісний смисл подій і ситуацій і визначає мотивовану (або немотивовану) активність у відношенні буття*. У даному визначенні фіксується взаємозв'язок власне *афективних* складових переживання, *когнітивних* аспектів подій, а також смислів, цінностей і мотиваційних компонентів, які визначають *особистісний* рівень активності (пасивності) людини у відношенні її буття.

Така теоретична настанова у розробці проблеми переживання дозволяє нам виокремити змістовно-структурний рівень її аналізу, а сам феномен розглядати як багаторівневий процес, структура якого є єдністю трьох компонентів: афективного, когнітивного і особистісного.

Таким чином, розглядаючи феномен переживання у контексті перетворення кризи, викликаного професійним виключенням безробітного, ми передбачаємо, що він виступає як єдність трьох взаємопов'язаних психічних компонентів: *афективного*, як якісно своєрідної системи емоційних модальностей, емоційного фону переживання професійної кризи; *когнітивного*, як сукупності когнітивних оцінок кризової ситуації і специфічної системи когнітивних конструктів, які визначають процеси змістовно-сислової інтерпретації індивідуальної ситуації професійного виключення; *особистісного*, як специфічного симптомокомплексу особистісних властивостей, які визначають характер перетворення кризи.

Отже, ми будемо розглядати переживання не лише як пристрасне відображення образів явищ, смислів і цінностей, а ширше – як процес афективно-когнітивно-особистісної реінтеграції (відновлення) суб'єктивно-смислового простору безробітних, в результаті якого відкриваються можливості їх професійного самовизначення на новому (творчому, продуктивному) рівні.

Таке розуміння змістовно-структурної організації переживань як *функціональної єдності афективних, когнітивних і особистісних компонентів* і процесуальної – як *перетворюючої смислодіяльнійсності активності* безробітних, є, на нашу думку, евристичним і важливим у перспективі емпіричного дослідження проблеми смислодіяльнійсності детермінації переживання кризи втрати роботи у безробітних.

Сучасна психологічна теорія і практика ще не забезпечена цілісною і завершеною теорією переживання [15]. Дослідження *переживання-споглядання*, які проводяться, в основному, у річищі вивчення емоцій, і дослідження *переживання-діяльності*, які здійснюються у теоріях психологічного захисту, психологічної компенсації і копіngu, йдуть переважно паралельно. Ф. Василюк з цього приводу зазначає, що „якби такий перехід вдалося зробити строго і систематично, ми мали б сьогодні єдину теорію переживання, у якій було об'єднано переживання-споглядання і переживання-діяльність у єдиному уявленні” [5, с. 20].

Наш підхід в аналізі категорії *переживання* ґрунтується, перш за все, на теорії переживань, запропонованій Ф. Василюком. Твердо позначивши свою позицію як послідовника теорії діяльності О. Леонтьєва, він розширює її феноменологічні і концептуальні рамки, показуючи, що „у проблемі переживання теорія діяльності виявляє новий для себе вимір” [5, с. 13].

Його науково-психологічна інтерпретація даного феномену недостатньо звично вписується у традиційну схему аналізу емоційних процесів, оскільки „переживання розглядається не як відблиск у свідомості суб'єкта тих чи інших його станів, не як особлива форма споглядання, а як особлива форма діяльності, спрямована на відновлення душевної рівноваги, втраченої осмисленості існування, словом – на „виробництво смислу” [5, с. 5]. І хоча Г. Шпет першим звернув увагу на єдність свідомості і переживань [24], визначаючи переживання одночасно і як *діяльність*, і як *активність*, проте концептуально реалізувати цю ідею зміг лише Ф. Василюк.

Термін *переживання* використовується ним не в звичному для наукової психології сенсі як безпосередня форма представленості суб'єкту змістів його свідомості, а для позначення особливої внутрішньої діяльності, за допомогою якої людині вдається перенести ті чи інші (зазвичай важкі) життєві події, переосмислити своє життя [5, с. 12], що, на нашу думку, має високий евристичний потенціал в контексті розвитку ідей даного дослідження.

Слід зазначити, що спроба концептуалізації феномену *переживання* як процесу здійснення смислопошукової активності особистості у складних життєвих ситуаціях було продуктивно реалізовано у працях інших вітчизняних дослідників. У цьому контексті С. Рубінштейн писав про „внутрішню роботу”, яка має надзвичайну важливість у розвитку особистості [21, с. 637],

О. Леонтьєв – про „внутрішній рух індивідуальної свідомості” [13, с. 206], Т. Титаренко – про самореабілітацію як самостійну роботу людини із собою за складних життєвих обставин [22, с. 268].

Таким чином, у поглядах вітчизняних авторів чітко прослідковується ідея смислодіяльній природи переживання як активного і усвідомленого процесу трансформації смисложиттєвих відношень особистості.

Це дозволяє нам визначити перспективи розвитку евристичного потенціалу поняття *переживання* і припустити, що ситуація безробіття актуалізує процеси самодетермінації особистісно-сислової сфери безробітних, які здійснюються шляхом смислотрансформуючого переживання професійної кризи в їх індивідуальному досвіді.

В цьому сенсі Ф. Василюк розглядає переживання як особливу внутрішню діяльність, яка полягає у зміні людиною себе у світі і світу в собі у складних життєвих ситуаціях, і вважає продуктом переживання дещо внутрішнє і суб’єктивне, у тому числі – нову ціннісну свідомість [5, с. 13].

На думку автора, переживання здійснюється за рахунок ціннісно-сислових трансформацій і опосередковує деяку життєво необхідну душевну роботу. Робота переживання у критичній ситуації полягає у зародженні нового життєвого задуму, який, в принципі, не має протиріч з попереднім, але враховує зміни реальності: „нове не заміняє старе, а продовжує його справу” [5]. У випадку, коли не тільки неможливе здійснення життєвого задуму, але і дискредитовані цінності, на яких він будувався, робота переживання полягає у знаходженні нової ціннісної системи, яка стане основою нового усвідомленого життєвого задуму [5, с. 43].

Таким чином, особливу роль у процесах перетворення критичної життєвої ситуації, викликаній виключенням людини з інституту трудової зайнятості, відіграють ціннісні переживання. Аналізуючи ціннісні переживання, Ф. Василюк пише: „Задача переживання полягає у віднаходженні нової ціннісної системи, яка б надала життю внутрішньої цільності і смислу, відкрила нову смислову перспективу” [5, с. 133]. І далі: „Мова, таким чином, йде про самобудівництво особистості, про активне і свідоме проектування людиною самої себе, причому не тільки про ідеальне проектування себе, але і про чуттєво-практичне втілення цих проектів і задумів в умовах важкого і складного існування, словом, мова йде про життєву творчість” [5, с. 138].

Виробництво нового смислу у процесі переживання, безумовно, актуалізується в ситуації професійного виключення. Нові ціннісні смисли відкриваються лише на шляху подолання раціоналізму і реконструкції глибинних шарів людської самосвідомості, тому що запозичити, задіяти, залучити можливо лише технологічний, а не екзистенціальний досвід.

У психологічній літературі часто робиться акцент на негативному впливі екзистенціальних переживань, які переважно пов’язані з розчаруванням або втратою. Професійний „ріст вимагає певної долі страждань і смутку”, вважає А. Маслоу [16, с. 386]. Проте, як відмічає Б. Братусь, негативні переживання „настільки ж важливі для розвитку людини, як і позитивні – у них нерідко

закладені точки росту, вони можуть дати поштовх до пошуків нового погляду на життя” [3, с. 91].

Т. Власова визначає механізм духовного розвитку „як спосіб подолання себе для більш заглибленого усвідомлення своєї екзистенції”. Людина, з одного боку, перетворює себе у предмет пізнання, а з іншої – знаходить себе в напрузі „пограничних ситуацій” [6, с. 40].

Нам представляється можливим інтерпретувати критичні життєві ситуації, релевантні ситуаціям професійного виключення, як екзистенціальні, коли людина створює психологічний простір смислodianьнісного переживання, в якому акумулюються передумови для осягнення смислу, сутності явища, подолання бар’єрів і себе при рухові до Себе – Іншого. Виникає ситуація екзистенціальної перспективи, коли можливе екзистенціальне поривання, підкріплене переживаннями, здатне до вільного вияву професійного і особистісного потенціалу. Це дає підстави нам розглядати переживання як процес, що має смислodianьнісну природу. Розуміння смислodianьнісної детермінації особистісних переживань дозволяє продуктивно операціоналізувати поняття переживання у площині його подальшого емпіричного аналізу.

Таким чином, науково-психологічна рефлексія феномену переживання дозволяє більш чітко окреслити перспективу його емпіричної верифікації. Це можливо, якщо кваліфікувати переживання як процес, продуктом якого виступає „душевна рівновага, осмисленість, умиротворенність, нове ціннісне усвідомлення” [5, с. 13]. Переживання у відношенні до буття є забезпечення смислом, у відношенні до свідомості – смислове прийняття буття [5, с. 27].

Проте ефект такого переживання у конкретній ситуації професійного виключення буде мати свої індивідуальні результативні показники. Успішне переживання забезпечує впорядковане, контрольоване задоволення потреб і імпульсів, утримує суб’єкт від регресу, приводить до кумуляції індивідуального досвіду вирішення життєвих проблем. Багато авторів визначають таке переживання кризових ситуацій як продуктивне (конструктивне), так як воно приводить не лише до успішного вирішення проблем, але і переводить людину на більш високий рівень розвитку [9].

З цього приводу О. Донченко і Т. Титаренко зазначають, що у результаті конструктивного подолання кризи особистість може перейти на якісно новий рівень життєдіяльності. Причому те, що виступало приводом і причиною для кризових переживань, може перетворитися в результаті реакції подолання у внутрішній досвід, здатний регулювати подальшу програму життєдіяльності людини [8].

В якості деструктивних форм перетворення кризи або „невдалих переживань” Ф. Василюк розглядає захисні механізми, які представлені ригідними, автоматичними, мимовільними і неусвідомлюваними процесами, які „діють нереалістично, без урахування цілісної ситуації і довгочасної перспективи” [5]. Основною метою захисного переживання є усунення, запобігання або пом’якшення незадоволення, внаслідок чого цілі психологічного захисту якщо і досягаються, то лише ціною об’єктивної дезінтеграції поведінки, ціною поступок, регресу, а часом і неврозу.

З урахуванням узагальнень, зроблених в контексті аналізу актуальної проблеми, сформулюємо власне визначення феномену переживання кризи

професійного виключення. Переживання кризи професійного виключення в такому випадку буде процесом афективно-інтелектуальної, смислодіяльної активності особистості, який:

– реалізує механізм смислодіяльної трансформації (реінтеграції і переструктурування на новій основі) особистісно-сислової сфери людини в ситуації професійного виключення;

– забезпечує не адаптивний, а перетворюючий, смислодіяльний рух особистості у подоланні кризи втрати роботи;

– визначає результативні показники подолання кризи професійного виключення, які кваліфікуються як конструктивні або неконструктивні.

Висновки. Дефіцит концептуальних засобів і, перш за все понять, за допомогою яких дослідники могли б цілісно охопити аналізом феноменологію подолання криз професійного виключення особистості, спонукали нас до розвитку концептуального і евристичного потенціалу поняття *переживання*.

Розглядаючи феномен переживання у контексті подолання кризи, викликаній професійним виключенням безробітного, ми передбачаємо, що він виступає не лише як пристрасне відображення образів явищ, смислів і цінностей, а ширше – як процес афективно-когнітивно-особистісної реінтеграції суб'єктивно-сислового простору суб'єктів професійного виключення, в результаті чого відкриваються можливості їх професійного самовизначення на новому (конструктивному, продуктивному) рівні.

Таке розуміння змістовно-структурної організації переживань як *функціональної єдності афективних, когнітивних і особистісних компонентів* і змістовно-процесуальної – як *перетворюючої смислодіяльної активності* особистості, є евристичним у перспективі подальшої емпіричної розробки проблеми смислодіяльної детермінації переживання криз професійного виключення у безробітних.

Література

1. Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита / Психологический журнал. – 1994. – Т.15, №1. – С. 3–18.
2. Большой толковый психологический словарь. – М., 2001. – 560 с.
3. Братусь Б.С. Аномалии личности. – М., 1988. – 301 с.
4. Василюк Ф.Е. Жизненный мир и кризис: типологический анализ критических ситуаций / Психологический журнал. – 1995. – Т.16, №3. – С.90–101.
5. Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций). – М., 1984. – 200 с.
6. Власова Т.И. Педагогика духовности как наука и актуализированная практика современной школы / Интеграция образования. – 1999. – №4. – С.39–42.
7. Горелова Г.Г. Кризисы личности и педагогическая профессия. – М., 2004. – 320 с.
8. Донченко Е.А. Личность: конфликт, гармония. – К., 1987. – 158 с.
9. Зеер Э.Ф. Кризисы профессионального становления личности / Психологический журнал. – 1997. – Т.18, №6. – С. 35–44.

10. Зейгарник Б.В. Опосредствование и саморегуляция в норме и патологии/ Вестник МГУ. – 1981. – № 2. – С. 9–14. – (Серия 14).
11. Изард К.Э. Психология эмоций. – СПб., 2000. – 464 с.
12. Климов Е.А. Развивающийся человек в мире профессий. – Обнинск, 1993. – 56 с.
13. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1977. – 304 с.
14. Мазур Е.С. Смысловая регуляция деятельности: дис. ... канд. психол. наук. – М., 1983. – 214 с.
15. Максименко С.Д. Психологія особистості. – К., 2007. – 296 с.
16. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. – М., 1999. – 425 с.
17. Мясищев В.Н. Психология отношений. – М., 1995. – 356 с.
18. Психологическая энциклопедия / под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. – СПб., 2003. – 1096 с.
19. Психологический словарь. – М., 1990. – 389 с.
20. Психология: словарь. – М., 1990. – 297 с.
21. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб., 2000. – 705 с.
22. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності.– К., 2003. – 376 с.
23. Шорохова Е.В. Психологический аспект проблемы личности / Теоретические проблемы психологии личности. – М., 1974. – С. 3–33.
24. Шпет Г.Г. Философские этюды. – М., 1994. – 284 с.

The article reflects modern experiences of psychological interpretation of specific aspects and regularities of sense-and-action determination of emotional experiences caused by crises of professional exclusion with unemployed people. It also lays the conceptual grounds for development of heuristic potential for a category of emotional experience where the latter is a construct that defines the contents of transforming actions by an unemployed person in the scenario of his professional exclusion.

Key words: professional exclusion, a lost-job crisis, unemployment, emotional experience

УДК-616.89-008.441.44-036.8(477)

Я.Є. Рябчик

ДИСГАРМОНІЙНА РОДИНА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ТА СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Стаття присвячена висвітленню актуальної проблеми передумов виникнення суїцидальної поведінки у підлітків. Охарактеризовані психологічні механізми впливу батьків на виникнення девіантної поведінки у підлітків. Аналізується вплив негармонійних сімей. Розкриті види неправильного виховання. Представлено особливості впливу дитячо-батьківських стосунків як предикторів формування девіантної поведінки в цілому та суїцидальної зокрема.

Ключові слова: суїцид, девіантна поведінка, родина.